

УДК 581.6:633.88

Т.Л. Шевченко, Л.М. Сивоглаз, О.А. Порада, Л.А. Глушенко, Л.М. Гулега, М.А. Калініна

Дослідна станція лікарських рослин НААН

с. Березоточа, Лубенський район, Полтавська обл., 35537 Україна

e-mail: L256@ukr.net

РОЛЬ ІНТРОДУЦЕНТІВ З ЛІКУВАЛЬНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ У ФОРМУВАННІ ПАРКОВИХ ЛАНДШАФТІВ

Інтродукція, лікарські види, озеленення

РОЛЬ ІНТРОДУЦЕНТІВ З ЛІКУВАЛЬНИМИ ВЛАСТИВОСТЯМИ У ФОРМУВАННІ ПАРКОВИХ ЛАНДШАФТІВ. Т.Л. Шевченко, Л.М. Сивоглаз, О.А. Порада, Л.А. Глушенко, Л.М. Гулега, М.А. Калініна. – У результаті інтродукційних досліджень відібрано 5 лікарських видів, перспективних до використання в паркових ландшафтах.

РОЛЬ ИНТРОДУЦЕНТОВ С ЛЕЧЕБНЫМИ СВОЙСТВАМИ В ФОРМИРОВАНИИ ПАРКОВЫХ ЛАНДШАФТОВ. Т.Л. Шевченко, Л.М. Сивоглаз, О.А. Порада, Л.А. Глушенко, Л.М. Гулега, М.А. Калинина. – В результате интродукционных исследований отобрано 5 лекарственных видов, перспективных для использования в парковых ландшафтах.

THE ROLE OF THE ALIENS WITH THE MEDICINAL PROPERTIES IN THE FORMATION OF THE PARK' LANDSCAPES. T.L. Shevchenko, L.A. Glushchenko, L.M. Sivoglas, A.A. Porada, L.M. Gulega, M.A. Kalinina. – Five medicinal species were chosen in the results of the introductional researches. They are prospective for the usage in the landscapes of the parks.

Інтродукція рослин є одним із найважливіших видів людської діяльності і має надзвичайно важливе значення для науково-технічного прогресу. Вона опікується охороною і збереженням генофонду та біорізноманіття рослинного світу. На сучасному етапі розвитку сільське і лісове господарство, зелене будівництво, фармацевтичну промисловість і цілу низку інших галузей народного господарства неможливо уявити без постійного впровадження нових видів, форм і сортів рослин.

Дослідна станція лікарських рослин (ДСЛР) за 95 років плідної праці в галузі інтродукції та розробок технології вирощування нових для України видів проводить дослідження з видами, що походять з різних кліматичних зон, встановлюючи ступінь їх екологічної толерантності та придатності для культивування в умовах Лівобережного Лісостепу.

Генофонд інтродуцентів, які пройшли вивчення, зберігається в інтродукційному та ботанічному розсадниках установи. Деякі види, які були досліджені, але не знайшли широкого застосування при культивуванні, натуралізувалися, зокрема, золотарник канадський, ваточник сірійський тощо. За останнє десятиліття проведена інтродукція та впроваджені у виробництво такі лікарські рослини вітчизняної флори, як мачок жовтий, оман високий, родіола рожева, датиска коноплева, розторопша плямиста, цмин пісковий, астрагал шерстистоквітковий, деревій звичайний, звіробій звичайний, лофант анісовий, парило звичайне, енотера дворічна тощо.

У зеленому будівництві використовують понад 20 тисяч видів декоративних рослин. Останнім часом популярними є заходи по створенню та благоустрою паркових насаджень з метою збереження природних комплексів, особливо тих, які мають екологічну, історичну та естетичну цінність завдяки сприятливому поєднанню природних і культурних ландшафтів. Використовуються не лише рослини-аборигени, але й інтродуценти, які

мають декоративні властивості та є стійкими до міських умов.

Саме створення паркових культурфітоценозів із використанням лікарської флори є одним з основних засобів докорінної зміни природних умов цілих районів та ефективного поліпшення умов життя населення.

Особливістю нашої роботи є те, що в ній дана оцінка перспективи використання у паркових насадженнях лікарських видів, які успішно пройшли інтродукцію в ДСЛР.

Матеріал та методика досліджень

Експериментальна частина роботи виконувалась на території ДСЛР Інституту сільськогосподарства Північного Сходу НААН, яка розташована на південній околиці села Березоточа Лубенського району Полтавської області в східній Лівобережній частині Лісостепової зони України на висоті 160 м над рівнем моря. Географічні координати установи: 50°04' північної широти та 33°06' східної довготи за Гринвічем. Клімат району – помірно-континентальний з достатнім зволоженням, теплим літнім періодом, помірно-холодною зимою, з вираженими перехідними періодами сезонності. В цілому ґрунтово-кліматичні умови даного району сприятливі для культивування сільськогосподарських культур.

Об'єктами досліджень обрано 5 лікарських рослин, інтродукційне вивчення яких проведено в ДСЛР протягом 1998–2010 років: деревій звичайний, мачок жовтий, головатень круглоголовий, парило звичайне та енотера дворічна.

При виконанні інтродукційних робіт були використані загальноприйняті методики (Бейдеман, 1974; Майсерадзе, 1984).

Результати досліджень та їх обговорення

Для формування оздоровчих фітокомплексів найважливішими чинниками є еколого-біологічні особливості та оздоровчо-декоративне значення рослин. На основі проведених інтродукційних досліджень з лікарськими рослинами нами виділено перспективні для використання у паркових ландшафтах 5 лікарських видів, характеристику яких наведено нижче.

Деревій звичайний – *Achillea millefolium* L., багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових – Asteraceae, що використовується офіційною медициною як жовчогінний, бактерицидний, кровоспинний і протизапальний засіб. Інтродукційні дослідження в ДСЛР проведено у 1998–2003 рр.

Рослина має повзуче кореневище, від якого відходять пагони з прикореневими листковими розетками та квітконосні нерозгалужені опушені пагони, заввишки 20–120 см. Листки розміщені почергово, завдовжки 3–15 см і завширшки 0,5–3 см; пластинка листків розсічена на дрібні вузькі долі. Стебло закінчується верхівковим великим складним суцвіттям – щитком. Квітки білі, рожеві, жовтуваті. Цвіте з червня до перших заморозків. Розмножується як насіннєвим способом, так і вегетативним (поділом куща).

При насіннєвому розмноженні перші сходи з'являються через 30–40 днів після посіву. Фаза бутонізації настає через 70–80 днів, цвітіння – через 90–100 днів після посіву. Насіння дозріває в липні–вересні. Вегетаційний період складає від 170 до 185 днів.

Вегетативне розмноження можна проводити навесні та восени. З куща при поділу можна отримати значну кількість посадкового матеріалу. При висаджуванні відстань між рослинами повинна бути 25–30 см. Результати досліджень показують, що на одному й тому ж місці рослини можуть зростати від 3 до 5 років.

У паркових ландшафтах висаджувати деревій варто на відкритих сонячних ділянках, проте він з успіхом витримує і напівтінь. Слід використовувати у рабатках, бордюрах, групових посадках на фоні газону та декоративних кущів, змішаних групах.

Інтродукційне вивчення мачка жовтого та головатеня круглоголового в ДСЛР проводилося в 1997–2003 рр. За результатами досліджень були розроблені рекомендації з вирощування та виведено два сорти.

Мачок жовтий – *Glaucium flavum* Grantz – дворічна трав'яниста рослина родини макових – Papaveraceae, заввишки 20–70 см із декоративним сизо-зеленим забарвленням всієї рослини. Корінь стрижневий, стебло розгалужене, голе. Стеблові листки яйцеподібні, виймчасто-лопатеві, густо опушені. Прикореневі листки ланцетні, голі. Всі листки цу-

пкі, шкірясті. Квітки поодинокі, правильні, лимонно-жовтого кольору. Плід – стручкоподібна коробочка. Із мачка жовтого виділено алкалоїд глауцин, який має виразну гіпотензивну, спазмолітичну та протикашлеву, а також незначну знеболювальну дію.

В умовах культури мачок розмножується насінням, яке перед сівбою стратифікують протягом 30 днів при температурі 2–5°C, після чого його схожість становить 85%. Посів проводять на початку весняно-польових робіт (березень–квітень). Посів обов'язково проводити з маячною культурою (гречка).

На перехідних ділянках відростання мачку жовтого розпочинається в березні. Бутонація настає через 60–70 днів, цвітіння – через 80–90 днів і продовжується до осені. Насіння дозріває у вересні. Окремі рослини зацвітають у перший рік вегетації, масове цвітіння спостерігається на другий рік.

У ДСЛР створений сорт мачка жовтого Геліос (Гулега, 2008). Введення в культуру цього виду, який занесений до Червоної книги України, сприяє збереженню генофонду цінного для науки виду.

У паркових ландшафтах пропонуємо висаджувати цей вид на відкритих сонячних ділянках та барвистих групових посадках, а також на фоні газону та декоративних кущів, ефектно виглядає на кам'янистих ділянках та альпійських гірках.

Головатень круглоголовий – *Echinops sphaerocephalus* L. – багаторічна трав'яниста рослина родини айстрових – Asteraceae, що використовується як тонізуючий, гіпотензивний засіб, при лікуванні різних неврологічних захворювань, в т.ч. розсіяного склерозу. Лікарською сировиною є насіння.

Рослина заввишки 50–150 см із прямим, вгорі розгалуженим стеблом. Листки колючі, перисторозсічені, зверху з клейкими залозками, зісподу сірувато-повстисті. Квітки трубчасті, білувато-голубі, в одноквіткових кошиках, які утворюють кулясті головки. Плід сім'янка. Цвіте в червні–липні. Період вегетації рослин складає близько 172–195 днів. Добрий медонос (до 1000 кг/га).

Розмножується як насіннєвим, так і розсадним способом: посів насіння та висадка розсади – у II–III декаді квітня. Бутонація відмічається у кінці травня, початок цвітіння – кінець червня, масове – липень–серпень, дозрівання насіння – друга половина серпня. Час збирання насіння визначається початком побуріння верхньої частини центральних кошиків (початок вересня). При висаджуванні відстань між рослинами становить 30–35 см. Рослина невибаглива до родючості ґрунтів, але погано переносить надмірне зволоження. Результати досліджень показують, що на одному й тому ж місці рослини можуть зростати від 5 до 7 років.

У ДСЛР створений сорт Глобус (Порада, Шевченко, 2008).

У паркових ландшафтах головатень на відкритих сонячних ділянках може створювати фоніві, кулісні групи для низькорослих декоративних рослин, з успіхом витримує напівтінь і може ефектно виглядати у поодиноких та групових посадках, у складі міксбортерів. Висушені суцвіття можна використовувати у зимових композиціях.

Інтродукційні дослідження парила звичайного та енотери дворічної в установі проведені в 2006–2010 рр. Це перспективні види місцевої флори, що вперше введені в культуру в умовах Лівобережного Лісостепу України.

Парило звичайне – *Agrimonia eupatoria* L. багаторічна полікарпічна трав'яниста рослина родини розових – Rosaceae з коротким товстим кореневищем. Стебло прямосто-яче заввишки 90–150 см, вгорі розгалужене, густо вкрите, як і черешки листків, довгими жорсткими білуватими або рудуватими волосками. Листки чергові, перервано непарноперисті, зверху темно-зелені, розсіяноприлегловолосисті, зісподу – білуваті від густого шовковисто-оксамитового опушення й розсіянозалозисті; нижні та середні листки – розеткоподібно зближені при основі стебла, черешкові; верхні – віддалені один від одного, сидячі. Квітки правильні, двостатеві, 5-пелюсткові, запашні, зібрані у колосоподібну китицю на верхівці пагона; пелюстки видовженояйцеподібні, оранжево-жовті. Плід складається з 1–2 горішків, вміщених у твердий гіпантій. Цвіте у червні–серпні. Період вегетації рослин складає близько 170–175 днів.

Трава парила звичайного включена до Європейської фармакопеї та є джерелом для препаратів гепатопротекторної дії.

Парило звичайне має високу життєвість і зимостійкість при вирощуванні його в культурі протягом 3–5 років. При підзимовій сівбі схожість насіння вища, ніж при весняній стратифікованим насінням (Сивоглаз, Гулега, Калініна, 2009).

У парках парило можна включати до галявин та відкритих ландшафтів на сонячних ділянках, проте з успіхом може витримувати і напівтінь. Слід використовувати у рабках, бордюрах, групових посадках, а також на фоні газону та декоративних кущів.

Енотера дворічна – *Oenothera biennis* L. – дворічна трав'яниста рослина родини онагрових – Onagraceae, заввишки до 2 м. Стебло прямостояче, просте або вгорі злегка розгалужене, опушене, зелене, іноді червонувате. Листки чергові, цілісні, квітки правильні, сидячі, зібрані в довгі китиці яскраво жовтого кольору. Плід – чотиригнізда короткоциліндрична коробочка. Насіння дрібне, численне, до 230 шт. у коробочці, без чубчика. Цвіте з липня по жовтень. Насіння дозріває в жовтні–листопаді. Вегетаційний період триває 200–210 днів.

Лікарською сировиною є насіння, яке містить до 15–25% жирної олії. У зв'язку з великим вмістом γ -ліноленової кислоти, олія енотери підвищує в організмі рівень простагладину F₁, який знижує артеріальний тиск, а також регулює рівень холестерину в крові. Завдяки цьому, олію енотери рекомендують включати до дієти пацієнтам з атеросклерозом, використовувати для профілактики гіпертензії, тромбозу кровоносних судин серця і мозку.

Енотера дворічна – це зимо- та посухостійка рослина-космополіт, що має високу екологічну пластичність. Розмножується насіннєвим способом: для проростання необхідно, щоб ґрунт прогрівся до температури 8–10°C. Поява сходів спостерігається через 35 днів після сівби. Насіння зберігає схожість 3–4 роки.

Можна застосовувати і вегетативне розмноження, відокремлюючи молоді рослини при партитуляції.

У паркових ландшафтах енотеру дворічну слід висаджувати групами на напівзатінених ділянках, для того, щоб квітки розкривалися вдень, та використовувати у бордюрах, групових посадках.

Висновки

Отже, оптимізація паркових культурфітоценозів лікарською флорою може бути одним з етапів процесу удосконалення природних екосистем для більш повного задоволення потреб суспільства. Так як рослинність парків перебуває у постійному розвитку, їх відтворення та поповнення видового складу цінними лікарськими і оригінальними декоративними та екзотичними багаторічниками сприятиме розширенню асортименту рослин, надасть можливість виділити стійкі види та форми у місцевих кліматичних умовах та створити самобутній український ландшафтний стиль.

Результати проведених інтродукційних досліджень у ДСЛР свідчать, що при підборі рослин для паркових ландшафтів можна з успіхом використовувати перспективні лікарські види. Зокрема, деревій звичайний, мачок жовтий, головатень круглоголовий, парило звичайне, енотера дворічна.

А.с. № 08306. Сорт головатень круглоголовий Глобус / О. А. Порада, Т. Л. Шевченко. – 2008; Заяв. 02405001.

А.с. № 08307. Сорт мачок жовтий Геліос / Л. М. Гулега, Н. В. Горбань, Г. І. Щербина, Л. О. Середя. – 2008; Заяв. № 02304001.

Бейдеман И. Н. Методика изучения фенологии растений и растительных сообществ. – Новосибирск : Наука, 1974. – 154 с.

Майсурадзе Н. И. Методика исследований при интродукции лекарственных растений / Н. И. Майсурадзе, В. П. Киселев, О. А. Черкасов и др. – М. : Центральное бюро науч.-тех. инф. Сер. Лекар. растениеводство, 1980. – 33 с.

Сивоглаз Л. *Agrimonia eupatoria* L. у природних та штучних фітоценозах / Л. Сивоглаз, Л. Гулега, М. Калініна // Вісник Київського нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Інтродукція та збереження рослинного різноманіття. – 2009. – № 22–24. – С. 26–27.

Надійшла 05.03.2012 р.